

УДК 37: 930.2**В.П.ШПАК,***доктор педагогічних наук, професор
(м. Черкаси)***Значення джерельної бази в методології історико-педагогічного дослідження**

Автором висвітлено значення джерельної бази в методології історико-педагогічного дослідження. Розкрито структуру наукового знання, аргументовано необхідність його вивчення за допомогою методів джерелознавчого аналізу і синтезу. Схарактеризовано етапи аналітичної критики і синтезованої критики в опрацюванні історико-педагогічних джерел. Акцентовано увагу на тому, що ігнорування вимог до інтерпретації джерельної бази в методології історико-педагогічних досліджень негативно позначається на логіці і змісті дисертаційних робіт, приводить до неточностей у процедурі історичного пошуку і викладенні результатів дослідження.

Ключові слова: джерельна база, методологія, педагогічне дослідження, історико-педагогічний підхід, принцип історизму.

Постановка проблеми у загальному вигляді... В останні десятиліття намітилася стійка тенденція до зростання численності наукових досліджень у галузі історії педагогіки. Методологічною основою в таких дослідженнях виступає історико-педагогічний підхід, що визначає логіку науково-дослідницької діяльності, яка здійснюється в персоналістичному, порівняльному і регіональному напрямках. При цьому основні вимоги до структурування наукового знання відображає принцип історизму, дотримання якого дозволяє досліднику уникнути надмірного суб'єктивізму в оцінюванні педагогічних подій, фактів і явищ далекої чи близької ретроспективи, симулює до системного викладу результатів наукового пошуку в контексті соціально-економічної і політичної специфіки обраної історичної епохи, панівної ідеології, а також фіксує увагу на понятійному апараті, провідних ідеях, теоріях і концепціях, що є предметним вираженням конкретного періоду в еволюції педагогічного знання.

Зауважимо, що діапазон педагогічного знання є доволі широким, оскільки включає в себе:

- знання історичних подій у теорії та практиці освіти і виховання (часові і географічно-просторові координати історичних подій, зміст і фактичні наслідки цих подій, їх учасники);
- знання персоналій (за О.Сухомлинською, це фактологічний матеріал біографії й життєдіяльності історичних осіб, їхній особистісний підхід до розгляду специфіки педагогічного процесу з позицій наукової етики, предметний підхід з огляду на безпосередню участь у педагогічному процесі, а також ідейно-соціальні і культурницькі засади в контексті зв'язку з конкретною історичною епохою та її впливом на педагогічні погляди вченого);
- знання педагогічної термінології (використання термінів адекватно до історичного періоду розвитку педагогічної науки, урахування їх етимології, лексико-семантичного значення);
- знання джерелознавства (зміст історико-педагогічних джерел, документів, творів, знання їх авторства);
- знання взаємозв'язків і співвідношень між подіями в історії педагогічної науки, дійовими особами, суспільними інститутами та виховними інституціями, хронологією подій;
- знання методології історико-педагогічного дослідження [6, с.12].

Аналіз досліджень і публікацій... Необхідність **аналізу основних досліджень, у яких започатковано розв'язання даної проблеми**, змушує нас звернутися до методологічних засад використання джерельної бази в історико-педагогічних дослідженнях. Зазначимо, що основи наукової джерелознавчої критики розроблені сучасними вітчизняними істориками І.Войцехівською, Я.Калакурою, Б.Корольовим, С.Павленко, М.Палієнко, які відстоюють необхідність ґрунтового критичного аналізу історичних джерел шляхом використання методів джерелознавчої критики: 1) загальнонаукових (методи аналізу, синтезу, логічний, історичний, ретроспективний, хронологічний); 2) загально-історичних (історико-генетичний, історико-хронологічний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний методи) та ін. [1, с.40].

У науковому доробку Л.Березівської, Н.Гупана, І.Стражникової, О.Сухомлинської та ін. джерельна база історико-педагогічного дослідження аналізується в контексті історіографії педагогічної науки, а також вивчення етапів і тенденцій життєвого шляху і творчого доробку персоналій відповідно до вимог методології, використання біографічного і герменевтичного підходів. Інші вітчизняні науковці (Л.Вовк, Н.Дічек, Д.Герцюк, Т.Завгородня, С.Золотухіна, О.Микитюк, Ф.Науменко, А.Сбруєва, В.Смаль, М.Чепіль та ін.) розкривають вимоги до неупередженого аналізу джерельної бази відповідно до процедури виконання персоналістичних і компаративних досліджень

в історії педагогіки. У наукових розвідках Л.Ваховського, В.Курила, Є.Хрикова та ін. обґрунтовуються можливості використання джерельної бази з урахуванням регіональної спрямованості історико-педагогічного пошуку в минулому, сучасному та прогнозованому просторі педагогічної науки.

Формулювання цілей статті... Характеристика значення джерельної бази в методології історико-педагогічного дослідження і визначила **мету статті**.

Виклад основного матеріалу... Загалом під поняттям історико-педагогічне джерело, що набуло поширення в науковій термінології завдяки доробку історика XVIII ст. А.Шльоцера і публікації в 1816 р. першого тому «Истории государства российского» М.Карамзіна [5, с.338], пропонуємо розглядати писемну пам'ятку, документ, на основі яких будується наукове дослідження. З того часу уявлення про історико-педагогічні джерела значно розширено, що дозволило нам узагальнити їх характеристику в поданій нижче таблиці, спираючись на творчий доробок сучасних істориків педагогіки С.Золотухіної та О.Микитюка [там само, с.338–339]:

Таблиця 1

Характеристика джерельної бази історико-педагогічного дослідження

№ за/п	Параметри	Характеристика
1	Властивості джерельної бази	1) Відповідність до конкретної епохи, часу у зв'язку з висвітленням певних сторін буття; 2) обмеженість в об'єктивному відображенні історичної дійсності в силу суб'єктивного сприйняття подій і фактів конкретними людьми; 3) широта змісту історичної інформації.
2	Природа джерельної бази	1) Позитивістська (історичні джерела – пам'ятки минулого про історичні події та явища); 2) марксистська (історичні джерела – продукти суспільних відносин); 3) культурологічна (історичні джерела – явища культури); 4) неокантіанська (історичні джерела – продукти індивідуальної людської психіки)
3	Зміст джерельної бази	1) Містить конкретну історичну інформацію; 2) уособлює факти, явища матеріальної і духовної культури, події соціально-економічного і політичного життя суспільства
4	Види джерельної бази	Актуалізована, економічна, політична, культурна, особиста
5	Рівні джерельної бази	Первісна (сукупність джерел, що виникли одночасно з подіями або після них); реальна (сукупність джерел, що збереглися); потенційна (не відома і не введена до наукового обігу); виявлена (уведена до наукового обігу).
6	Аспекти аналізу	Онтологічний, гносеологічний, аксіологічний, праксіологічний

Зазначимо, що деякі дослідники, наприклад Ю.Волянчук, пропонують розглядати історичні джерела двох рівнів – первинні, тобто особисті документи (мемуари, записи, щоденники, листи та ін.), і вторинні (спогади сучасників, матеріали бесід, інтерв'ю, записи учнів та ін.) [2, с.37].

У публікаціях сучасного методолога історії педагогіки О.Сухомлинської знаходимо багато аргументів на користь використання джерельної бази в історико-педагогічних дослідженнях, адже «чим глибше ми занурюємося в історію, тим менше маємо джерел, а чим ближче до нашого часу, тим більш репрезентативним є інформаційне поле» [7, с.12]. У той же час, науковець застерігає дослідників від формального посилання на архівні документи і матеріали «незалежно від того, чи додають вони суттєво нове, чи змінюють ставлення до проблеми» [там само]. Особливо це стосується документів другої половини минулого століття, зміст яких зазнав суттєвих ідеологічних деформацій, що значно утруднює неупереджений аналіз і синтез історико-педагогічного знання, його адекватну інтерпретацію.

Оскільки педагогіка – це єдина спеціальна наука про освіту серед багатьох наукових дисциплін, предметом вивчення яких виступає освіта в тому чи іншому аспекті, дотримання балансу між кількісними і якісними показниками в історико-педагогічних дослідженнях визначається в більшості випадків суб'єктивною методологічною позицією вченого, його науковою ерудицією, інтуїцією і талантом. Тому для історика педагогічної науки дуже важливим є питання про те, як сучасники чи учасники події далекої чи близької ретроспективи сприйняли й оцінили її, як інтерпретували і зберігали цінну історичну інформацію. Адже в суб'єктивності джерел відображені погляди, уподобання, система цінностей авторів цих свідчень та історичних пам'яток, культурно-історична специфіка певного часу. У цьому криється особливість історичних джерел, які не втрачають своєї наукової значущості навіть у випадку викривленої їх інтерпретації дослідником.

Різноманітні історичні джерела, що відображають соціально-побутові уявлення про події минулих часів в елітарній і народній культурі, їх роль у повсякденному житті і політичній діяльності індивідів чи соціальних груп, утворюють первинну джерельну базу, що відображає динаміку ретроспективних уявлень, яка зафіксована в колективній пам'яті етнічних і соціальних груп, історичній педагогічній думці конкретної епохи. У такий спосіб джерельна база, з однієї сторони, впливає на становлення колективних уявлень про минуле, а з іншої – сама потрапляє під вплив певних стереотипів. У зв'язку з цим виникає потреба в розширенні простору історичного пошуку і відповідних джерел завдяки ефективного використання методу історико-педагогічної реконструкції. Це дозволяє об'єктивно аналізувати педагогічні процеси і явища в різних регіонах, що відрізняються не лише історичним досвідом, але й політичними і культурними традиціями. Показовим у цьому значенні є вислів французького історика Бернара Гене: «Соціальна група, політичне суспільство, цивілізація визначаються, перш за все, їхньою пам'яттю, тобто їхньою історією, але не тією історією, що була в них у дійсності, а тією, яку створили їм історики... Мене цікавить історик, але ще більше його читачі; історична праця, але ще більше її успіх; історія, але ще більше історична культура» [3, с.19].

У нашому дослідженні ми погоджуємося з точкою зору сучасного науковця Л.Березівської, згідно з якою основними методами вивчення джерелознавчої бази є джерелознавчий аналіз і джерелознавчий синтез. У зв'язку з цим у вивченні історико-педагогічного джерела виділяються два етапи: аналітичної критики і синтезованої критики. Специфіка першого етапу полягає в критичному аналізі сукупності обов'язкових елементів джерельної бази і передбачає визначення зовнішніх особливостей історичного документу, доведення його автентичності, ознайомлення з текстом, установлення вихідних даних, інтерпретацію тексту з позицій герменевтики, визначення вірогідності, значущості і надійності історичного джерела. Метою наступного етапу є синтезована критика сукупності історичних джерел для уточнення достовірності фактологічного матеріалу [1, с.40].

На нашу думку, ігнорування вимог до інтерпретації джерельної бази в методології історико-педагогічних досліджень приводить до серйозних прорахунків, що виражаються в різного роду порушеннях вимог до логіки і змісту дисертаційних робіт, неточностей у процедурі історичного пошуку і викладенні результатів дослідження.

Зокрема, порушення вимог до логіки і змісту дисертаційних робіт виявляються в тому, що дослідник захоплюється роботою з джерельною базою і відволікається від установлених хронологічних меж історико-педагогічного пошуку, надміру вдається до аналізу фактів, процесів, явищ педагогічної дійсності, що мають опосередковане значення для висвітлення обраної проблеми і не впливають на динаміку її генезису. Це формалізує визначення етапів розвитку проблеми дослідження, порушує логіку їх оформлення та інтерпретації, відволікає увагу вченого на характеристику другорядних аспектів і чинників. У такому випадку дослідник забуває про те, що характеристика змісту кожного з виділених етапів здійснюється відповідно до обраних критеріїв, а встановлені тенденції мають враховувати як позитивні зміни в педагогічній теорії та практиці, так і можливі прорахунки. У такому випадку очевидною стає констатація фактологічного матеріалу, що підмінює собою джерельний аналіз і синтез.

Що стосується неточностей у процедурі історичного пошуку і викладенні результатів дослідження, то вони виявляються не лише в порушенні хронології висвітлення обраної проблеми, але й нехтуванні специфікою персоналістичного, компаративного чи регіонального напрямів історико-педагогічного дослідження. У зв'язку з цим дослідник може повністю або частково втратити предмет дослідження, тобто ті зв'язки, чинники, залежності, що істотно впливають на результат наукового пошуку. Відчутною стає логічна непропорційність елементів дослідницького процесу. До того ж відчуття невпевненості змушує дослідника переобтяжувати зміст дисертаційної роботи надмірним цитуванням.

Висновки... Таким чином, коректна робота дослідника проблем історії педагогіки потребує виваженого ставлення до опрацювання джерельної бази. Це допоможе позбутися логічної плутанини у змісті, неточностей у вживанні та інтерпретації категорійного апарату, відхилення від предмета, мети і завдань дослідження, багаторазового повторення одних і тих самих фраз, думок. Це істотно знижує доказовість дисертаційної роботи, знецінює її науковий рівень.

Оскільки подана стаття не вичерпує всіх аспектів проблеми опрацювання джерельної бази, її подальше вивчення ми вбачаємо в поглибленні уявлень сучасних дослідників про види джерельної бази, рівні її функціонування, а також онтологічний, гносеологічний, аксіологічний і праксіологічний аспекти її аналізу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Березівська Л. Основоволожні засади історико-педагогічних досліджень : теорія і методологія / Л. Березівська // Шлях освіти. – 2010. – № 1. – С. 37–42.

2. Воляннюк Н. Ю. Использование биографического метода в психолого-педагогических исследованиях / Н. Ю. Воляннюк // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 1. – С. 37–40.
3. Гене Б. История и историческая культура средневекового Запада / Б. Гене. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 491 с.
4. Загвязинский В. И. О типичных недостатках и ошибках в педагогических исследованиях / В. И. Загвязинский // Педагогика. – 2010. – № 2. – С. 100–105.
5. Наукові підходи до педагогічних досліджень : [моногр.] / за ред. В. І. Лозової. – Харків : Апостроф, 2012. – 348 с.
6. Медреш Є. Історичні знання як предмет педагогічних вимірювань / Є. Медреш // Історія України : додаток до газети «Шкільний світ». – 2006. – № 37. – С. 10–12.
7. Сухомлинська О. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С. 6–12.
8. Шкабара И. Е. Проблемно-генетический анализ как метод историко-педагогического исследования / И. Е. Шкабара // Педагогика. – 2003. – № 7. – С. 21–25.

Аннотация

В.П.Шпак

Значение источниковой базы в методологии историко-педагогического исследования

Автором освещено значение источниковой базы в методологии историко-педагогического исследования. Раскрыта структура научного знания, аргументирована необходимость его изучения с помощью методов источниковедческого анализа и синтеза. Охарактеризованы этапы аналитической критики и синтезированной критики в работе с историко-педагогическими источниками. Акцентировано внимание на том, что игнорирование требований к интерпретации базы источников в методологии историко-педагогических исследований негативно сказывается на логике и содержании диссертационных работ, приводит к неточностям в процедуре исторического поиска и изложении результатов исследования.

Ключевые слова: источниковая база, методология, педагогическое исследование, историко-педагогический подход, принцип историзма.

Summary

V.P.Shpak

Source Base Importance in Methodologies of Historic-Pedagogical Study

The author is illuminated source bases importance in methodologies of historic-pedagogical study. The scientific knowledge structure is revealed, the necessity of its studying by means of source-conduct analysis and syntheses methods is argued. The stages of analytical critics and synthesized shouts in work with historic-pedagogical sources are characterized. Skipping the requirements to source interpretation base in methodologies of historic-pedagogical studies proclaims negatively as to the logic and contents of a dissertation work, leads to inexactness in procedure of history searching and interpretation of studies' results.

Key words: source base, methodology, pedagogical study, historic-pedagogical approach, historical principle.

Дата надходження статті: «7» жовтня 2013 р.

УДК 37.013.8(091)

Л.А.ШТЕФАН,

доктор педагогічних наук, професор
(м.Харків)

Джерела дослідження питань розвитку соціальної педагогіки як науки в Україні

У статті аналізуються дисертаційні праці, підручники, праці вітчизняних та зарубіжних фахівців, що присвячені питанням становлення та розвитку соціальної педагогіки як науки в Україні. А також документи й матеріали Центрального державного історичного архіву м.Києва, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву Харківської області, відділу рукописів ЦНБ НАН України ім.В.І.Вернадського та Російської державної бібліотеки, фонди відділів рідкісної книги та україністики Центральної наукової бібліотеки АН України ім.В.Вернадського, науково-довідкової бібліотеки Центрального Державного історичного архіву м.Києва, Державної наукової бібліотеки ім.В.Короленка в м.Харкові, Харківського державного університету ім.В.Н.Каразіна та музеїв Харківської обласної середньої гімназії-інтернату для сліпих дітей ім.В.Г.Короленка і А.Макаренка в Куряжі.

Ключові слова: джерело, стаття, дисертація, архів, музей, журнал, бібліотека.

Постановка проблеми у загальному вигляді... У Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ столітті особлива увага приділяється вихованню особистості, здатної орієнтуватися «в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки», підготовленої до життя і праці в суспільстві. Саме це завдання вирішує соціально-педагогічна наука. І не випадково переважна більшість